

KAVRAMSAL MAKALE

Kırsal Kalkınma ve Sürdürülebilir Turizm Fırsatları: Bitlis'in Apiturizm Potansiyeli

Melike KAVAK, Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya, e-posta: mellyzir@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7037-0107>

Dr. Hasan GÖKBAŞ, Bitlis Eren Üniversitesi, Arı ve Arı Ürünleri Geliştirme Merkezi, Bitlis, e-posta: hgokbas@beu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3323-8205>

Öz

Apiturizm, geleneksel kitle turizminin ötesinde, alternatif ve deneyim odaklı arayışlar peşindeki turistler için ideal bir seçenek haline gelmektedir. Apiturizm, ziyaretçilere arıların dünyasını keşfetme fırsatının yanında, doğal yaşamı koruma, biyoçeşitliliği teşvik etme ve yerel ekonomiyi güçlendirme gibi önemli etkilere sahip olduğu gözlenmektedir. Bu çalışma, Bitlis'in apiturizm potansiyelini ve bu turizm türünün bölgesel kalkınmaya katkılarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin zengin biyoçeşitliliği ve uygun iklim koşulları, arıcılık faaliyetlerini desteklerken, Bitlis'in coğrafi yapısı, endemik bitki türleri ve geleneksel arıcılık yöntemleri, bölgeyi apiturizm için ideal bir destinasyon haline getirmektedir. 2023 verilerine göre Türkiye, dünya bal üretiminde ikinci sırada yer almakta olup, Bitlis %2,7'lik kovan payıyla ülkenin önde gelen arıcılık merkezlerinden biridir. Bu çalışmayla, Bitlis ilinin apiturizm potansiyelini değerlendirmek amacıyla keşifsel araştırma yöntemiyle yürütülmüş olup, ikincil veriler incelenerek konuya ilişkin genel durum özetlenmiş ve GZFT (SWOT) analizi aracılığıyla içsel güçlü/zayıf yönler ile dışsal fırsat/tehditler belirlenerek sürdürülebilir turizm stratejilerine katkı sağlanmıştır. Çalışmada, apiturizmin kırsal turizm, doğa turizmi ve kültürel turizmle entegre edilerek çeşitlendirilmiş turizm rotaları oluşturulması önerilmektedir. Bitlis ilinde arıcılık potansiyelinin apiturizm açısından değerlendirilmesine yönelik eylem planının hazırlanmasının önemi vurgulanmıştır. Bitlis ili arıcılık potansiyelinin apiturizmin gelişiminde ve kırsal kalkınmada önemli rol oynayacağı düşünülmektedir. Bu çalışma, Bitlis'in apiturizm potansiyelini ortaya koyarak, sürdürülebilir turizm ve bölgesel kalkınma için yenilikçi bir model sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Turizm, Kırsal Kalkınma, Apiturizm, Bitlis, Arıcılık.

Makale Gönderme Tarihi: 20.01.2026

Makale Kabul Tarihi: 01.05.2026

Önerilen Atf:

Kavak, M. ve Gökbaş, H. (2026). Kırsal Kalkınma ve Sürdürülebilir Turizm Fırsatları: Bitlis'in Apiturizm Potansiyeli, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(5): 277-295.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2026, 9(5): 277-295. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2026.1652>

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

Rural Development and Sustainable Tourism Opportunities: Bitlis's Apitourism Potential

Melike KAVAK, MSc. Student, Selçuk University, Institute of Science, Konya, e-mail: mellyzir@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7037-0107>

Dr. Hasan GÖKBAŞ, Bitlis Eren University, Bee and Bee Products Development Center, Bitlis, e-mail: hgokbas@beu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3323-8205>

Abstract

Apitourism, surpassing traditional mass tourism, is emerging as an ideal alternative for tourists seeking experiential and alternative pursuits. This form of tourism has been observed to offer visitors opportunities to explore the world of bees while exerting significant impacts, including the conservation of natural life, the promotion of biodiversity, and the strengthening of local economies. This study aims to evaluate the apitourism potential of Bitlis Province and the contributions of this tourism type to regional development. Turkey's rich biodiversity and suitable climatic conditions support beekeeping activities, while Bitlis's geographical structure, endemic plant species, and traditional beekeeping methods render the region an ideal destination for apitourism. According to 2023 data, Turkey ranks second in global honey production, with Bitlis holding a 2.7% share of the country's hives, positioning it as one of the leading beekeeping centers in the nation. This study was conducted using the exploratory research method to evaluate the apitourism potential of Bitlis Province. Secondary data were analyzed to summarize the general situation regarding the subject, and a GZFT (SWOT) analysis was employed to identify internal strengths and weaknesses as well as external opportunities and threats, thereby contributing to the development of sustainable tourism strategies. The study recommends the integration of apitourism with rural tourism, highland tourism, nature tourism, and cultural tourism to create diversified tourism routes. It is concluded that the preparation of an action plan for assessing the beekeeping potential in Bitlis Province from an apitourism perspective would be significant. It is anticipated that the beekeeping potential of Bitlis Province will play an important role in the development of apitourism and, consequently, in rural development. Bitlis's rich flora, the geographically indicated "Bitlis Honey," and its authentic lifestyle are identified as fundamental elements supporting apitourism. This study, by revealing the apitourism potential of Bitlis, presents an innovative model for sustainable tourism and regional development.

Keywords: Sustainable Tourism, Rural Development, Apitourism, Bitlis, Beekeeping.

Received: 20.01.2026

Accepted: 01.05.2026

Suggested Citation:

Kavak, M. and Gökbaş, H. (2026). Rural Development and Sustainable Tourism Opportunities: Bitlis's Apitourism Potential, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 9(5): 277-295.

GİRİŞ

Turizm, bireylerin alışlageldik yaşam veya çalışma alanlarından uzaklara seyahat etmelerini ve bu süreçte ihtiyaçlarını karşılayan tesis ve hizmetleri kapsar (Mathiesson ve Wall, 1982). Günümüzde turistlerin değişen beklentileri ve motivasyonları, turizmin gelişiminde önemli bir rol oynayarak kitle turizmi, alternatif turizm, kültürel turizm, doğa turizmi, sosyal turizm ve rekreasyonel turizm gibi çeşitli turizm türlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Erdoğan, 2003). Teknolojik ilerlemeler ve artan turizm talebi, bu çeşitliliği destekleyen başlıca etkenlerdir.

Turizm, dinlenme, macera, rahatlama veya hobi gibi farklı amaçlarla gerçekleştirilen faaliyetleri içerir (Özdemir vd., 2016). Bu faaliyetler, kültürel miras turizmi, etnik turizm, eko-turizm, yayla turizmi, kamp ve karavan turizmi, sağlık turizmi, tarım turizmi, mağara turizmi, spor turizmi ve av turizmi gibi çeşitli turizm türlerini doğurmuştur. Bu turizm türleri, bölgesel kalkınmaya sağladıkları katkılar nedeniyle ülkelerin kalkınma politikalarında öncelikli bir yer edinmiştir (Ertuğrul vd., 2022).

Sağlık, eko, tarım ve kısmen kültürel turizmin bir alt dalı olan apiturizm, arıcılık ve turizmin birleşiminden doğan, sürdürülebilir ve niş bir turizm türüdür. Apiturizm, turistlerin arı çiftliklerini ziyaret ederek arıcılık süreçlerini deneyimlemesini, bal, arı sütü, propolis, polen, perga, bal mumu, arı zehri gibi arı ürünlerini tanınmasını ve bu ürünlerin sağlık, kültürel ve ekolojik faydalarını öğrenmesini içerir (Suna, 2020).

Son yıllarda kırsal bölgeler, ekonomik faaliyetlerin azalması, tarım arazilerinin yeniden yapılandırılması, yaşlanan nüfus, gençlerin göçü ve kırsal alanların cazibesinin azalması gibi sorunlarla karşı karşıyadır (Briedenhann ve Wickens, 2004). Bu durum, kırsal kesimde turizmin ekonomik ve sosyal canlanma için bir araç olarak benimsenmesini teşvik etmiştir (Andereck ve Nyaupane, 2011).

Sürdürülebilir turizm, turizm hareketlerini yıl boyunca dağıtarak yaz dönemine yığılmayı önlemeyi hedefler. Dünya Turizm Örgütü (WTO), sürdürülebilir turizmi “bugünün turistlerinin ve ev sahibi bölgelerin ihtiyaçlarını karşılarken, gelecekteki fırsatları koruyan ve geliştiren bir turizm” olarak tanımlar (WTO, 2005). Bu turizm türü, çevresel ve ekonomik katkıları artırmayı, kalkınmada eşitliği sağlamayı, yerel halkın yaşam kalitesini iyileştirmeyi, ziyaretçi deneyimlerini zenginleştirmeyi ve çevre kalitesini korumayı amaçlar (Kınacı vd., 2011).

Sürdürülebilir turizm araştırmalarına yönelik ilgi, her geçen gün belirgin bir şekilde artmaktadır. Bu ilgi artışının temel nedenleri arasında; yoksulluğun azaltılması, yerel toplulukların refah düzeyinin yükseltilmesi, doğal kaynakların etkin korunması ve biyoçeşitliliğin sürdürülmesi gibi bir dizi küresel hedefin sürdürülebilir kalkınma gündeminde öncelikli yer alması; turizm, konaklama, seyahat, eğlence ve destinasyon yönetimi alanlarında sürdürülebilirlik ilkelerinin giderek daha fazla önem kazanması; ayrıca sürdürülebilir turizm üzerine odaklanmış uzmanlaşmış akademik yayınlar, raporlar, veri tabanları ve bilgi kaynaklarının sayısının hızla çoğalması gösterilebilir (Ruhanen vd., 2015; Teran-Yepeş vd., 2020).

Sürdürülebilir turizm araştırmalarında en yüksek etki faktörüne (impact factor) sahip yayınlarda öne çıkan ana konular; paydaş katılımı ve işbirliği, seyahatçi davranışları ile motivasyonları, yerel yönetimlerin sürdürülebilir turizm politikalarını yaygınlaştırma ve uygulama rolü, bölgesel kalkınma stratejileri, sürdürülebilir turizmin yerel toplumların refahı, istihdamı ve gelir dağılımı üzerindeki olumlu etkileri, stratejik planlama süreçleri ile jeopolitik faktörlerin turizm üzerindeki etkisi olarak sıralanmaktadır. Bu kavram, hem kamu kurumları hem de özel sektör işletmeleri tarafından geniş çapta benimsenmesiyle birlikte, çok boyutlu bir çerçevede ele alınmaya başlanmış; ekonomik, sosyal, çevresel ve yönetsel açılardan derinlemesine değerlendirilmektedir.

Turizmin gelişimiyle birlikte sosyo-kültürel ve ekonomik yapılarda meydana gelen olumlu değişimler şu şekilde detaylı olarak ifade edilebilir:

- Yerel halkın, turizmin bölgeye kattığı değeri fark ederek çocuklarını turizm, konaklama, rehberlik ve gastronomi gibi alanlarda uzmanlaşmaya yönlendirmesi ve eğitime teşvik etmesi,
- Genel refah seviyesinin yükselmesiyle birlikte yaşam standartlarının iyileşmesi,
- Turizm faaliyetlerinden doğrudan gelir elde etmeye başlaması ve ekonomik çeşitliliğin artması,
- Açılan otel, restoran, tur acentesi ve hediyelik eşya dükkânları gibi turizm işletmelerinde yerel halkın istihdam edilerek iş gücüne katılımının artması,
- Kültürel mirasın (tarihi yapılar, geleneksel yemekler, el sanatları) korunmasına yönelik bilinçli ve sistemli bir yaklaşımın benimsenmesi,
- Düzenlenen bal festivalleri, kültürel şenlikler, sanatsal sergiler ve atölyeler sayesinde halkın vizyonunun genişlemesi, kültürel farkındalığının yükselmesi ve sosyal etkileşiminin güçlenmesi,
- Tarım ve hayvancılığın yanı sıra turizmden doğrudan (rehberlik, konaklama) veya dolaylı (yerel ürün satışı, ulaşım hizmetleri) yollarla gelir elde edilmeye başlanması ve ekonomik bağımlılığın azalması (Alkan, 2015). Yeni turizm anlayışı, kitle turizminin yerini alarak daha otantik deneyimlere odaklanan bir yaklaşımla gelişmektedir (Poon, 1994). Alternatif turizm, sosyal ve ekolojik uyum, yerel ve yabancı girişimcilerin işbirliği ve yerel değerlerin kullanımı gibi unsurları ön planda tutar (Çelik, 2018). Çevresel, kültürel ve sosyoekonomik koşulları koruma ve geliştirme hedefiyle alternatif turizm modelleri, yerel ve bölgesel değerlere odaklanan turistik planlamalar için önem taşır (Conway ve Timms, 2010).

Apiturizm, kırsal ve bölgesel kalkınma için önemli bir alternatif turizm türü olarak öne çıkar. Arıcılık ve turizmin birleşimiyle oluşan apiturizm, arı ürünleri ve arıcılık faaliyetlerinin sağlık, beslenme, kozmetik ve kimya gibi alanlarda kullanımını teşvik ederek doğrudan, dolaylı ve uyarılmış ekonomik etkiler yaratır (Kardeş ve Baycar, 2021). Arı çiftlikleri temelinde gelişen apiturizm, büyük yatırımlara gerek kalmadan kademeli olarak büyüyerek yerel altyapıyı destekler ve yeni iş fırsatları yaratır (Wos, 2014). Apiturizm, bir arıcının doğal yaşam şeklini ve arıcılıkla ilgili benzersiz deneyimleri konuklara tattıran, ekonomik ve sosyolojik olarak birçok katma değere sahip olan yeni bir alternatif turizm çeşididir (Arih ve Korosec, 2015). Ayrıca agroturizm, eko-turizm, yayla turizmi, kırsal turizm ve sağlık turizmi gibi alanlara katkı sağlar, tarımsal üretimi çeşitlendirir ve yeni turistik destinasyonların oluşumunu destekler (Gascon ve Gill, 2022). Turizmde yaratıcılığın önemi artarken, destinasyonlar arasındaki rekabet, her bölgenin kendine özgü stratejiler geliştirmesini gerektirir (Aşık, 2014). Apiturizm, kırsal alanların sosyoekonomik canlanmasını teşvik eden, çevre koruma bilincini güçlendiren ve arıcılara ek gelir sağlayan yenilikçi bir turizm modeli olarak giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Turizm sektörünün bölgesel kalkınmada önemli bir itici güç olması, bölgenin turizm potansiyelinin doğru ve etkin bir şekilde değerlendirilmesiyle yakından ilişkilidir (Kıratoğlu, 2021). Özellikle, doğal ve beşeri zenginliklere sahip olmasına rağmen bu potansiyeli yeterince kullanamayan ve gelişmişlik düzeyi düşük olan bölgelerde (Demir, 2013), arı potansiyelinin değerlendirilmesi kırsal kalkınma için önemli bir fırsat sunmaktadır. Yüzyıllardır yalnızca arıcılık faaliyeti olarak sürdürülen, ancak Türkiye’de yeni bir konsept olarak ortaya çıkan apiturizm, ekonominin önemli bir bileşeni haline gelmiştir (Korosec, 2016; Suna, 2020). Ülkemizde uzun bir geçmişe sahip olan arıcılık faaliyetleri, bal üretiminin sürdürülebilirliğini desteklemenin yanı sıra bölgesel kalkınmaya katkı sağlayan önemli bir ekonomik faaliyet olarak öne çıkmaktadır (Şahingöz ve İnci, 2018). Apiturizm etkinliklerinden dört ana başlık altında

kapsamlı bir şekilde bahsetmek mümkündür. Bunlar ; tüketim yönü, gezi yönü, eğitim-gözlem yönü ve diğer yönler olarak sınıflandırılmaktadır.

- *Tüketim Yönü* : Arı ürünlerinin (bal, propolis, polen, arı sütü vb.) tadımı, satın alımı ve yerel gastronomi ile entegrasyonu bu kategoriyi oluşturmaktadır. Apiturizm, niche gastronominin (gastronomi turizminin dar, özel, hedef kitle odaklı ve tutkulu bir alt dalı) önemli bir parçası olarak bal ile türev ürünlerinin tüketimini teşvik etmekte, turistlerin apiary (arıcılık çiftliği veya arılık) ziyaretlerinde ürün denemesi yapması, yerel pazarlarda alışveriş etmesi ve bu süreçteki ekonomik katkıların bölgeye geri dönüşünü sağlamaktadır.

- *Gezi Yönü*: Doğa yürüyüşleri, apiary gezileri, kovan gözlemleri ve arı habitatı keşifleri gibi deneyimsel (experiential) aktiviteler bu başlık altında detaylandırılmaktadır. Apiturizmin sürdürülebilir arıcılık (sustainable beekeeping) ile sağlık turizmi (health tourism) kesişim noktasında, turistlerin arıların doğal yaşam alanlarını keşfetme, geleneksel arıcılık pratiklerini yerinde deneyimleme ve ekosistem turlarına katılma fırsatlarını gezi boyutu olarak tanımlamaktadır.

- *Eğitim-Gözlem Yönü*: Arıcılık teknikleri, arı biyolojisi, koloni yönetimi ve arıların ekosistemdeki kritik rolü üzerine düzenlenen atölyeler, seminerler, rehberli gözlem seansları ve uygulamalı programları kapsamaktadır. Turistlerin bal üretim sürecinin "gizli teknolojilerini" öğrenmesini (kovan açma, hasat, işleme) eğitimsel bir boyut olarak ele almakta; özellikle okullar, doğa sever gruplar ve uzman rehberli programlar için beekeeping eğitiminin çevre bilinci ve farkındalık oluşturacağını vurgulamaktadır.

- *Diğer Yönler*: Apiterapi (arı ürünleri ile doğal sağlık terapileri), kültürel miras (tarihsel arıcılık gelenekleri ve folklorik uygulamalar), çevresel koruma (arı popülasyonu desteği, tozlaşma projeleri), ekonomik kalkınma (yerel girişimcilik, kooperatifleşme) gibi çok katmanlı unsurları içermektedir. Apiturizmin alternatif tıp (alternative medicine) ile sürdürülebilir gelir kaynakları (sustainable income) entegrasyonunu wellness, ekolojik koruma ve toplum kalkınması boyutları altında diğer kategori başlığı ile birleştirmektedir (Topal vd., 2021). Bütün dünyada hızla yayılan apiturizm, önemli gelir kaynağı oluşturmakta ve tanınırlık kazandırmaktadır. Apiturizm faaliyetlerinde, öncelikli olarak arıcılığa ait rotaların oluşturulduğu görülmektedir. Bu rotalar boyunca çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir. Arı ve ürünleriyle ilgili eğitimler, çeşitli arı ürünleriyle tedavi şekilleri ve sanatsal faaliyetler, arı konseptli eğlenceler, özel dizayn edilmiş arı evlerinde vakit geçirmek gibi etkinlikler farklı deneyimler yaşatmaktadır (Bahar ve Yılmaz, 2016).

Dünyada Arıcılık ve Apiturizm

Dünya arıcılığında Türkiye önemli ülkeler arasında gösterilmektedir. Asya kıtası, dünyada en çok bal üreticisi olan bölge olarak yer almaktadır. Asya bölgesinin dünya bal üretimindeki payı %50'ye yaklaşmaktadır (Tablo 1). 2023 yılında, Türkiye yaklaşık %7'lik payla Batı Asya bölgesinde yer almaktadır.

Tablo 1: 2023 Yılı Dünya Bal Üretim Verileri

Bölge	Bal Üretimi (ton)
Asya	874.035
Avrupa	413.217
Amerika	359.252
Afrika	223.154
Okyanusya	24.148
Dünya	1.893.805

Kaynak: (FAO, 2025).

Dünyada, 2023 yılında, en çok bal üreticisi olan beş ülke; Çin, Türkiye, Etiyopya, İran ve Arjantin'dir (Tablo 2).

Tablo 2: 2023 Yılı Ülke Bal Üretim Verileri

Ülke	Bal Üretimi (ton)
Çin	463.500
Türkiye	114.886
Etiyopya	84.591
İran	80.389
Arjantin	73.395
Dünya	1.893.805

Kaynak: (FAO, 2025).

Türkiye'de arıcılık, hem ekonomik hem de ekolojik açıdan önemli bir sektördür. Ülke, coğrafi konumu ve biyoçeşitliliği sayesinde dünya bal üretiminde önde gelen ülkelerden biridir. 2023 verilerine göre, Türkiye, bal üretiminde dünyada ikinci sıradadır ve yıllık bal üretimi 115 bin ton civarındadır. Türkiye yaklaşık 9,3 milyon arılı kovanla dünyada üçüncü sıradadır (Tablo 3). Ortalama kovan başı bal verimi 12,5 kilogramdır.

Tablo 3: 2023 Yılı Ülke Kovan Miktarı Verileri

Ülke	Kovan Sayısı (adet)
Hindistan	12.663.817
Çin	9.313.974
Türkiye	9.224.881
İran	7.358.044
Etiyopya	6.794.876
Dünya	102.058.674

Kaynak: (FAO, 2025).

Türkiye yaklaşık 4,2 milyon kilogram bal mumu üretimiyle dünyada dördüncü sırada yer almaktadır (Tablo 4).

Tablo 4: 2023 Yılı Ülke Bal Mumu Miktarı Verileri

Ülke	Bal Mumu (kg)
Hindistan	24.800.800.000
Etiyopya	5.939.290.000
Arjantin	5.040.090.000
Türkiye	4.231.090.000
Kore	4.015.520.000
Dünya	65.036.430.000

Kaynak: (FAO, 2025).

Slovenya, apiturizmin öncü ülkelerinden biri olarak kabul edilir ve bu alanda ilk girişimlerin başlatıldığı ülke olma özelliğini taşır. Ülke, uzun bir arıcılık geçmişine sahip olup, yerli arı ırkı olan Carniolan bal arısını (*Apis mellifera carnica*) yasal koruma altına almıştır. Bu gelenek sayesinde arıcılar, turizm acenteleri ve yerel işletmeler arasında güçlü bir işbirliği oluşmuştur. Apiturizm, Slovenya'da ulusal düzeyde stratejik bir turizm ürünü olarak konumlandırılmaktadır (Korosec, 2014).

Slovenya, arıcılık temalı cazip turistik rotaların tasarlanmasında lider konumdadır ve "Dünya Arı Günü"nü ilan edilmesinde öncülük etmiştir (Lourta ve Hatjna, 2020). Ayrıca, apiturizm hizmet

sunan işletmeler için ulusal bir sertifikasyon sistemi geliştiren ilk ve tek ülkedir. Günümüzde ülkede sertifikalı birçok sağlayıcı (arıcılık müzeleri, arı çiftlikleri, apiterapi uzmanları gibi) faaliyet göstermektedir. Apiterapi, Slovenya'daki apiturizm gelişiminde kilit bir rol üstlenmektedir (Korosec, 2016).

Carniolan arısının anavatanı olan Slovenya, apiturizm altyapısı bakımından oldukça ileri seviyededir. Bisiklet tutkunları için resmi bir arıcılık temalı rota oluşturulmuş olup, arı meraklıları için ülke genelinde kapsamlı bir turizm ağı mevcuttur. Bu ağ boyunca bal bazlı parfüm satan mağazalar, arıcılık müzeleri, geleneksel bal ekmeği ve diğer arı ürünlerinin satıldığı dükkanlar, atölyeler ile restoranlar yer almaktadır (Bokur, 2020).

Yunanistan'da arıcılık ve apiturizm alanında toplumun bilinçlendirilmesi için çeşitli yöntemler uygulanmaktadır. Özellikle okullarda arıcıların gerçekleştirdiği sunumlar, çocukların arıların olumlu enerjisini ve bu konudaki heyecanı doğrudan öğrenip hissedebilmesi ve başkalarına aktarabilmesi bakımından en başarılı yaklaşım olarak kendini kanıtlamıştır. İlerleyen aşamada ise hem yerel halka hem de turistlere deneyimsel bilgi edinme fırsatını kolaylaştıracak adımlar atılacaktır. Bu amaçla iki ayrı turistik rota tasarlanmıştır (Lourta ve Hatjna, 2020).

Genel olarak apiturizm etkinlikleri kapsamında; üretilen bal ve diğer arı ürünlerinin ziyaretçilerce satın alınması, arıcılık müzelerinin gezilmesi, yaşlılar ile çocuklar için arı yaşamı hakkında eğitimler verilmesi, apiterapi uygulamaları bulunmaktadır. Bitki bahçelerine düzenlenen ziyaretler, balın arılar tarafından nasıl üretildiği konusunda bilgilendirme, balmumu işleme teknikleri ile bal ağırlıklı yemeklerin hazırlanması atölyelerinde pratik deneyim kazanılması ve bu ürünlerin tadımının yapılması gibi faaliyetler öne çıkmaktadır (Çukur ve Çukur, 2021).

Bulgaristan, apiturizm alanında hem ulusal hem de uluslararası düzeyde giderek popülerlik kazanmaktadır. Doğru bir yaklaşımla yönetildiğinde, ülkede arıcılık sektörünü güçlü bir şekilde destekleyebilecek niş bir turizm türü olma potansiyeline sahiptir. Bulgaristan'da yürütülen bir araştırmada, apiturizmin gelişimi için temel kaynakların çiftçilik faaliyetleri, organik tarım uygulamaları, kırsal turizm ve ekolojik turizm pratiklerinden oluştuğu vurgulanmıştır (Grigorova vd., 2016).

Turizm acentelerinin hızla yaygınlaşan sosyal medya platformları aracılığıyla müşterilerle doğrudan iletişim kurmasıyla, arı ürünleri üreticileri, ürünlerini doğrudan tüketicilere satma olanağına kavuşmakta; turistlerse belirli bölgelere özgü arı ürünlerini bilinçli bir şekilde seçebilmektedir. Doğrudan pazarlama ve birebir satış yöntemleri, arı ürünleri üreticilerinin tüketicilerle sağlıklı ve etkili yeni ilişkiler kurmasını, onları arı kovanlarına ve ziyaretlere yönlendirmesini sağlamaktadır. İnternet üzerinden kullanılan sosyal ağlar, küçük ölçekli bal üreticileri için uygun maliyetli çok çeşitli imkanlar sunan olumlu bir unsur olarak öne çıkmakta; arı kovanlarını turistik bir çekim merkezine dönüştürebilmekte ve apiturizm sayesinde ek gelir elde edilmesini mümkün kılmaktadır. Bal üreticilerinin ve arı ürünleri sektörünün bilgi, beceri ve yetkinlik eksiklikleri, bu kaynakların sürdürülebilir kullanımını önemli ölçüde sınırlamakta; yenilikçiliği engellemekte ve ülkenin kalkınmasıyla doğanın sürdürülebilir kullanımı açısından mevcut potansiyeli kısıtlamaktadır. Bu nedenle, bölgesel farklılaştırılmış ürün politikalarıyla yeni stratejilerin geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir (Çukur ve Çukur, 2021).

Türkiye'de Apiturizm

Günümüzde bireyler, günlük hayatın monotonluğundan uzaklaşma ve yenilik arayışı doğrultusunda, sessizlik ve doğa odaklı rekreasyonel faaliyetlere yönelmektedir. Kırsal turizmin son dönemlerdeki hızlı yükselişi, büyük ölçüde insanların turizm beklentilerindeki dönüşümle

ilişkilendirilmektedir (Çukur ve Kızılaslan, 2018). Apiturizm ise, çevre koruma farkındalığının yüksek olduğu ülkelerde arı yetiştiricilerine ek gelir kaynağı oluşturarak bölgesel kalkınmaya destek veren bir turizm alt dalıdır.

Gaziantep'te gerçekleştirilen bir araştırmada, apiturizmin sağlayacağı katkılara ilişkin sonuçlar incelendiğinde, en büyük faydanın arı yetiştiricilerine ulaşacağı ortaya çıkmıştır. Bu sayede arıcılar, ürünlerini turistlere hem tanıtma hem de doğrudan satma fırsatı elde edebileceklerdir. Apiturizmin geliştirilmesi için önerilen adımlar arasında ise en çok vurgulanan husus, "tanıtım çalışmalarının başlatılması" olmuştur (Suna, 2020).

Trakya Bölgesi'nde kırsal turizm kapsamında önerilen etkinlikler arasında, Kırklareli ve Edirne illerinde arıcılık deneyimlerine katılma imkanı yer almaktadır (Çakır, 2013). Ayrıca Şarköy-Kumbağ arasındaki kıyı yerleşimlerinde, arıcılık faaliyetleri tarımsal turizm unsurları arasında belirtilmiştir (Kiper ve Yılmaz, 2008).

Bursa'da faaliyet gösteren bir çiftlikte, "arı sevme alanı" adlı özel bir bölüm bulunmaktadır. Bu alanda, şeffaf ve dış yüzeyi yumuşak dokulu kovanlar sayesinde kovan içindeki arı yaşamı gözlemlenebilmekte ve arılarla güvenli etkileşim sağlanmaktadır. Türkiye'de üniversitelerin apiturizm alanında çeşitli girişimlere yer verdiği gözlemlenmektedir (Çukur ve Kızılaslan, 2018).

Düzce Üniversitesi Arıcılık Araştırma, Geliştirme ve Uygulama Merkezi tarafından, ilk ve ortaöğretim öğrencilerine yönelik arıcılık eğitimleri düzenlenmektedir. Merkezin yürüttüğü projelerle çocuklarda arı ürünleri ve arı-çevre ilişkisi konusunda bilinç oluşturulmuştur. Bu eğitimler kapsamında arıların morfolojisi, tozlaşmadaki rolleri, fizyolojisi, toplumdaki önemi, ayrıca arı ürünlerinin çocuk gelişimine katkıları gibi konular hem teorik hem de uygulamalı olarak işlenmektedir (Çukur ve Kızılaslan, 2018).

Türkiye'de apiterapi uygulama merkezleri veya apiturizm temalı işletmelerin sayısı henüz sınırlıdır. Apiterapi hizmetleri genellikle uzman hekimler tarafından hastane ortamlarında sunulmaktadır. Ülke genelinde az sayıda olsa da, işletme konseptli sağlık tesisleri apiturizm örnekleri arasında sayılabilmektedir. Bunlardan biri olan Zonguldak Apiterapi Merkezi, kuruluş aşamasındadır (GEKA, 2020).

Apiturizmde ziyaretçilerin ilgisini çeken etkinliklerden biri de arı safarisidir. Arı safari içeren tur programları, kırsal turizmin büyümesine katkı sağlarken aynı zamanda sektörde katma değer yaratmaktadır. Bal ve diğer arı ürünleri bakımından dünya ve Türkiye ölçeğinde önemli bir potansiyele sahip olan Muğla ili, arı safari uygulaması için oldukça uygun bir konumdadır. Muğla'da bu konuda mevcut güçlü yönler ve fırsatların etkin değerlendirilmesi, zayıf yönler ile tehditlerin ise fırsata dönüştürülerek sürece olumlu etki yaratması gerektiği vurgulanmıştır. Rize ilinde TEMA Vakfı'nın öncülüğünde "Arı Safari" turlarının düzenlendiği ve bu kapsamda arıların bal yapma süreçlerini ve polen toplamak amacıyla dolaştığı yerlere yönelik gözlemler gerçekleştirildiği, Anzer yaylası turizm literatürüne yeni giren ve turizm çeşitliliğinde arı safari faaliyetinin yapıldığı belirtilmiştir. Kırklareli-İğneada'da arı meraklılarına yönelik yapılan arı safarileri de kayda geçmiştir (Çukur ve Çukur, 2022).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, Bitlis ilinin apiturizm potansiyelini kapsamlı bir şekilde ortaya koyarak, bu niş turizm türünün bölgesel kalkınma ve sürdürülebilir turizm açısından sunduğu fırsatları değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle, Bitlis'in coğrafi yapısı, zengin endemik florası, geleneksel arıcılık kültürü, coğrafi işaret tescilli "Bitlis Balı" ve otantik yaşam tarzı gibi özgün unsurlarının apiturizm destinasyonu oluşturmadaki rolü incelenmiştir.

Çalışma, apiturizmin kırsal turizm, yayla turizmi, doğa turizmi, gastronomi turizmi ve kültürel turizm ile entegrasyonu sonucunda oluşturulabilecek çeşitlendirilmiş turizm rotalarını ve bu rotaların bölge ekonomisine, istihdama, yerel refaha ve biyoçeşitliliğin korunmasına sağlayacağı katkıları bilimsel verilerle ortaya koymayı hedeflemektedir.

Ayrıca, yerel yönetimler, kalkınma ajansları, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve arıcı kooperatifleri arasında kurulacak iş birliği modelleriyle Bitlis'in Türkiye'nin önde gelen apiturizm merkezi haline getirilmesi için uygulanabilir, sürdürülebilir ve yenilikçi bir model önerisi sunmak da çalışmanın temel amacıdır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, konuyla ilgili ön bilgi sağlamak ve genel durumu özetlemek amacıyla keşifsel çalışma yöntemi kullanılmıştır. Keşifsel araştırma, bir sorunu daha iyi anlamak, konuyu keşfetmek, ön bilgi toplamak ve gelecekteki daha detaylı araştırmalar için hipotez veya soru geliştirmek amacıyla yapılır. Kesin sonuçlar üretmek yerine, içgörü ve anlama odaklıdır (Büyüköztürk vd., 2017). İkincil veriler incelenerek Bitlis'in apiturizm potansiyelini belirleyecek olan arıcılık ve turizm ile ilgili sonuçlar değerlendirilecektir. GZFT analizi, bir kurumun, projenin, sürecin, ürünün, kişinin veya durumun iç ve dış etkenlerini sistematik olarak inceleyerek strateji geliştirmeye yardımcı olan bir tekniktir (Songur vd., 2013). Bu çerçevede, Bitlis ilinin zengin arıcılık florası, geleneksel arıcılık kültürü ve doğal turizm varlıkları ile apiturizm potansiyelinin değerlendirilmesinde GZFT analizi, içsel güçlü ve zayıf yönler ile dışsal fırsat ve tehditlerin belirlenerek sürdürülebilir turizm stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Son yıllarda hızlı bir gelişim gösteren ve turistik çekim merkezi haline gelen Bitlis ilinin sürdürülebilir turizm açısından doğal ve sosyo-kültürel varlıklarında meydana gelen değişimin irdelenmesi olarak belirlenmiştir.

BULGULAR

Bitlis İli Apiturizm Potansiyeli

Türkiye'nin coğrafi yapısı, iklim koşulları ve çeşitlilik gösteren bitki örtüsü, arıcılık faaliyetleri için ideal bir ortam sunar. Bu bereketli topraklarda yaşayan topluluklar, binlerce yıldır arıcılığı geleneksel bir geçim kaynağı olarak sürdürmüşlerdir. Zengin flora ve elverişli iklim özellikleri, arıcılığın ülkemizde karlı bir ekonomik girişim haline gelmesini sağlarken, bu faaliyetin deniz seviyesinden zirvelere uzanan yaylalara kadar her coğrafyada gerçekleştirilebilmesi, onu öne çıkaran bir unsur haline getirir. Türkiye'nin arıcılık alanındaki güçlü konumu dikkate alındığında, apiturizm de ülkemizde potansiyel bir alternatif turizm modeli olarak değerlendirilebilir.

Bitlis, Türkiye toplam kovan sayısında %2,7, payla sekizinci sırada yer almaktadır. Son beş yıl içerisinde kovan sayısında dalgalanmalar olsa da, Bitlis kovan varlığı olarak adından hep söz ettirmiştir. Bal ve balmumu üretiminde de Bitlis'in sıralaması kayda değer yüksekliktedir (TÜİK, 2025).

Tablo 5: 2023 Yılı Bitlis Arıcılık Verileri.

	Kovan sayısı(adet)	Bal üretimi(ton)	Balmumu üretimi(ton)
Bitlis	257.191	2.186	106
Türkiye	9.224.881	114.886	3.971

Bitlis, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir ildir. Yüksek dağlık yapısı, volkanik arazisi ve zengin doğal kaynaklarıyla dikkat çekmektedir. Bitlis, en yüksek noktası Süphan Dağıyla, İran-Turan bitki coğrafyası kuşağında yer almaktadır. Bitlis; Adilcevaz, Ahlat, Güroymak, Merkez, Mutki, Hizan ve Tatvan olmak üzere toplam yedi merkezden oluşmaktadır. Yüksek dağlarla çevrili izole bir yapıya sahip olan Bitlis, derin vadiler, ırmaklar, ormanlık alanlar gibi farklı habitatlar sonucunda zengin bitki çeşitliliğine sahip olmuştur. Coğrafi izolasyonu nedeniyle geleneksel ürünlere özgü eşsiz bir kalite sağlamaktadır. 2022 yılında, Bitlis-Hizan merkezinde yapılan bir araştırmada, 249 bitki örneği incelenmiştir. 19 familyaya ait 156 takson tespit edilmiş, bu türlerden 22 tanesinin endemik olduğu belirlenmiştir. Araştırma, bölgenin bal florası çeşitliliğini ve arı-bitki ilişkisini vurgulama üzerine kurulmuştur. Belirlenen endemik türler, arıların nektar-polen topladığı bitkiler içerisinde yer almakta ve bölgenin biyoçeşitliliğini göz önüne sermektedir (Demir, 2022). Aşağıdaki tabloda bahsi geçen endemik türler familya ve bilimsel ismiyle verilmiştir:

Tablo 6: Bitlis İli Endemik Türler Familya ve Bilimsel İsimleri.

Familya	İsim
Apiaceae	<i>Heracleum crenatifolium</i> Boiss
Asteraceae	<i>Gundelia colemerikensis</i> Frát
Asteraceae	<i>Gundelia tournefortii</i> var. <i>armata</i> Freyn - Sint
Asteraceae	<i>Scorzonera semicana</i> DC
Asteraceae	<i>Tanacetum zahlbruckneri</i> Grierson
Boraginaceae	<i>Anchusa leptophylla</i> subsp. <i>incana</i> (Ledeb.)
Boraginaceae	<i>Anchusa leptophylla</i> subsp. <i>Tomentosa</i> (Boiss.)
Boraginaceae	<i>Alkanna froedinii</i> Rech. f.
Boraginaceae	<i>Onosma armena</i> D. C.
Boraginaceae	<i>Onosma affinis</i> Hausskn - ex Rield
Boraginaceae	<i>Onosma isaurica</i> Boiss - Heldr
Boraginaceae	<i>Onosma rechingeri</i> Rield
Fabaceae	<i>Vicia alpestris</i> subsp. <i>hypoleuca</i> (Boiss)
Fabaceae	<i>Astragalus zahlbruckneri</i> Hand. - Mazz.
Fabaceae	<i>Onobrychis sulphurea</i> Boiss. - Balansa
Fabaceae	<i>Quercus petraea</i> subsp. <i>pinnatiloba</i> (K.Koch)
Lamiaceae	<i>Thymus haussknechtii</i> Velen.
Rosaceae	<i>Crataegus heterophylloides</i> Pojark. ex K. I. Chr.
Rosaceae	<i>Potentilla anatolica</i> Peşmen
Rosaceae	<i>Potentilla armeniaca</i> Siegf. ex Th. Wolf
Scrophulariaceae	<i>Verbascum songaricum</i> subsp. <i>subdecurrens</i> Hub. - Mor.
Scrophulariaceae	<i>Verbascum murbeckianum</i> Hub. - Mor.

Kaynak: (Demir, 2022).

Endemik türler, belirli bir coğrafyaya özgü bitkiler olup, arıcılıkta kritik bir rol oynamaktadırlar. Endemik türler, biyoçeşitliliği artırarak arıların beslenme kaynaklarını çeşitlendirmekte, balın kalitesini ve özgünlüğünü belirlemekte, ayrıca ekosistem dengesini korumaktadır. Endemik türler, bala özgün fenolik bileşikler, antioksidanlar ve mineraller katarak, balın antioksidan kapasitesini artırır, tıbbi değerini yükseltir ve tat-aroma profilleri oluşturmaktadır (Demir, 2022).

Bitlis, doğal zengin florası, yüksek rakımlı yaylaları ve geleneksel arıcılık yöntemleri sayesinde kaliteli bal üretimiyle tanınmaktadır. Bitlis Ticaret ve Sanayi Odası başvurusu sonucu "Bitlis Balı", Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından, 2025 yılında 1686 tescil numarasıyla coğrafi işaret tescili almıştır (TPMK, 2025). Bu tescille, Bitlis Balı'nın coğrafyaya özgü üretim koşulları, bitki çeşitliliği ve kalitesi koruma altına alınmıştır. Bitlis Balı, poli-floral yapısı, yüksek prolin değeri ve uluslararası ödülleriyle değerine değer katmaktadır.

Bitlis, farklı coğrafyalardan gelen etkilerle şekillenmiş zengin bir mutfak kültürüne sahiptir. Türk mutfağına özgü Tutmaç Aşı, Anadolu'nun doğusunda özgün haliyle yalnızca Bitlis'te hazırlanmakta ve bilinmektedir (Eröz, 1984). Ayrıca, Bitlis ve çevresindeki ilçelerde yapılan Helise ve Kurut ile hazırlanan Gebol yemeği de Türk mutfağının önemli örneklerindedir. Bitlis'in öne çıkan lezzetlerinden biri olan içli köfte, dış kısmı kıymalı bulgurdan, iç kısmı ise beden yağı, böbrek yağı, kıyma, sumak ve nar ile hazırlanan bir harçtan oluşur. Bu özel yemek suda haşlanarak tüketilir ve benzer bir versiyonunun sadece Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yapıldığı bilinmektedir (Arınç, 2017).

Bitlis'in geleneksel ev yemekleri arasında Bitlis içli köftesi, Katıklı dolma, Tutmaç aşısı, Gebol, Klorik, Has dolması, Helise, Ciğer taplaması, İçli köfteli Kari Aşısı, Ayran aşısı, Yumurtalı Jağ, Turşlu Dolma ve Çortu taplaması gibi çeşitler yer alır. Bitlis'in Paleozoik döneme ait jeolojik yapısı, horizonları iyi gelişmiş toprakları ve nemli iklimi, bölgede zengin bir bitki çeşitliliğinin oluşmasını sağlamıştır. Bu bitki çeşitliliği, yöresel yemeklerde kullanılan Kari, Fındık Yaprağı, Jağ, Pittim, Kenger, Peynir Otu ve Sirmo gibi aromatik bitkilerle kendine özgü tatlar yaratır. Coğrafyaya özgü bu yemek çeşitliliğinin birçoğu coğrafi işaret belgesi olarak, TPMK tarafından tescillenmiştir. Bitlis mutfağının dünyaca tanınan lezzeti Büryan Kebabı'dır. Ayrıca, büryanın pişirilmesi sırasında biriken beden yağlarından yapılan Avşor Çorbası da yörenin dikkat çeken yemeklerinden biridir. Bitlis Büryan Kebabı, Bitlis İçli Köfte, Bitlis Katıklı Dolma, Bitlis Ciğer Taplaması ve Bitlis Avşor Çorbası coğrafi işaret tescili alan lezzetlerdendir. Gebol, Tutmaç Aşısı gibi geleneksel yemekler için tescil başvuruları, Bitlis Eren Üniversitesi öncülüğünde devam etmektedir.

Coğrafi işaret, "belirgin bir niteliği, ünü, itibarı veya diğer ayırt edici özellikleri bakımından kökenin bulunduğu yöre, alan, bölge ya da ülke ile özdeşleşmiş bir ürünü gösteren işaret" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu kavram, ürünlerin özgünlüğünü ve kökenini koruma altına alarak hem tüketicilere güven vermekte hem de yerel ekonomilere katkı sağlamaktadır. Coğrafi işaretli ürünler, genel olarak üç ana başlık altında incelenmektedir. Bunlardan ilki menşe adıdır. Menşe adı, bir ürünün tüm özelliklerini o coğrafi bölgeden alması, üretim, işleme ve hazırlık aşamalarının tamamının söz konusu bölgenin sınırları içerisinde gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. İkinci başlık olan mahreç işareti ise, ürünün en az bir niteliğinin, ününün veya özelliğinin o coğrafi bölgeyle bağlantılı olması ve üretim, işleme ya da hazırlık aşamalarından en az birinin bu bölge sınırları içinde yapılması koşulunu taşımaktadır. Menşe adı ile mahreç işareti arasındaki en belirgin fark, üretim yerinin bağlayıcılığıdır: Menşe adı, ürünün tüm süreçlerini o bölgeyle sıkı sıkıya sınırlandırırken; mahreç işareti, gerekli kalite ve özellik standartları sağlandığı takdirde ürünün başka bir bölgede de üretilebilmesine olanak tanımaktadır. Üçüncü ve son başlık ise geleneksel ürün adıdır. Bu kategori, menşe adı ve mahreç işareti kapsamına girmeyen ürünleri ifade eder. Bir ürüne geleneksel ürün adı verilebilmesi için, o ürünün en az otuz yıldan beri var olması, geleneksel hammadde veya üretim yöntemleriyle hazırlanması ve işlenmesi gerekmektedir. Ayrıca, bu ürünler belirli bir coğrafi bölgeyle sınırlandırılmamış olup, geleneksellik ve süreklilik esas alınarak tescil edilmektedir (TPMK, 2025).

Coğrafi işaretli ürünlerin ilgili bölgede etkin bir şekilde tanıtılması, bu amaçla şenlikler, festivaller ve benzeri etkinlikler düzenlenerek daha geniş kitlelerin katılımının sağlanması, turistik çekicilik bakımından önemli faydalar sunmaktadır (Mercan ve Üzülmöz, 2014; Quan ve

Wang, 2004). Gastronomi ile coğrafi yöreler arasında güçlü ve karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. O bölgenin iklim koşulları, toprak yapısı, bitki örtüsü ve doğal kaynakları, gastronomi ürünlerinin çeşitliliğine, özgünlüğüne ve kalitesine doğrudan yön vermektedir. Bu özgün gastronomik ürünler, yörenin tanınırlığını artırarak hem yerli hem de yabancı turistlerin ilgisini çekme potansiyeline sahip olmaktadır. Yiyecek ve içecekler, turistik destinasyonların pazarlanmasında tamamlayıcı ve destekleyici bir nitelik taşımakta; marka değerini güçlendirmektedir (Richards, 2012). Gastronomi ile yiyecek-içecek kültürünün doğrudan ve iç içe geçmiş yapısı, gastronomi turizminin gelişmesine zemin hazırlamakta ve bu süreçte çeşitli festivallerin ortaya çıkmasına öncülük etmektedir. Festival kavramı, kelime anlamı itibarıyla eğlence, şenlik, kutlama ve toplu coşku anlamına gelmekte olup, kültürel paylaşımı teşvik etmektedir (Çetin vd., 2019). Belirli bir bölgedeki destinasyon yöneticileri, turist sayısını artırmak ve bölgeyi daha görünür kılmak amacıyla özel etkinliklere, temalı organizasyonlara ve deneyim odaklı programlara açık olduklarını ifade etmişlerdir (Morgan, 2006).

Bitlis, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan önemli idari merkezlerden biridir. Kent, Güneydoğu Toros Dağları'nın doğu-batı ekseninde uzanan bir bölümünde, kuzeyden güneye doğru inen bir vadi içinde konumlanmıştır. Bu coğrafi yerleşim, Kafkaslar, Doğu Karadeniz ve İran'dan Mezopotamya ovalarına ulaşmak isteyenler için stratejik bir geçiş noktası oluşturur. Alternatif yollar bulunsa da, bunlar genellikle daha uzun ve zorlu arazi koşullarına sahiptir. Bitlis'in kuruluş alanı, doğada ender görülen bir yıldız şeklini andırır; bu biçim, çeşitli yönlerden gelen küçük akarsuların birleşmesiyle oluşmuştur. Urartular tarafından Asur saldırılarına karşı savunma amaçlı bir kale kent olarak kurulan yerleşim, başlangıçta Uaisis adıyla bilinmiş, daha sonra Bitlis ismini almıştır (Burney, 1957).

Bitlis, yaklaşık üç bin yıllık tarihinde Urartular, Asurlular, Medler, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Sasaniler, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Eyyubiler, İlhanlılar, Timurlular, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Safeviler, Osmanlılar gibi çok sayıda uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bu uygarlıklar, şehrin mimari, kültürel ve etnografik yapısını şekillendirmiştir. Özellikle Urartu kale geleneği, Selçuklu mezar taşları, Osmanlı dönemi medreseleri ve Ermeni kiliseleri, bu çeşitliliğin somut izleridir. Bitlis'in coğrafi konumu, her dönemde farklı medeniyetlerin ilgisini çekmiş ve bu zengin mirası oluşturmuştur (Burney, 1957).

Bitlis ili, Doğu Anadolu'nun volkanik coğrafyasında yer alan eşsiz dağları ve doğal güzellikleriyle, doğa yürüyüşü, trekking ve dağcılık meraklıları için bir cennet konumundadır. Nemrut Dağı, Süphan Dağı, Panor Dağı ve panoramik manzaralarıyla öne çıkan diğer doğal alanlar, gezi ve tırmanış açısından ziyaretçiler için çekici ve uygun koşullara sahip coğrafi özellikler sunmaktadır. Bu bölgeler, hem amatör hem de profesyonel doğa severlere hitap eden yürüyüş rotaları, kamp imkanları ve eşsiz manzaralarla doludur. Bitlis'in dağları ve doğal rotaları, hem heyecan hem huzur arayanlar için eşsiz imkanlara sahiptir. Nemrut'un sakin krater yürüyüşleri, Süphan'ın zorlu zirve tırmanışları, Panor eşsiz güzelliği ve yaylaların pastoral manzaraları, her seviyeden doğaseverlere ev sahipliği yapmaktadır (Savgın ve Belli, 2017).

Bitlis, doğal güzellikleri, köklü tarihi, kültürel değerleri ve coğrafi yapısının sunduğu çeşitlilikle, geniş bir turizm yelpazesine sahip bir yerleşim yeridir. İklimi, volkanik dağları, yaylaları ve sosyal dokusu, çok sayıda turistik aktiviteye imkan tanımaktadır. Bitlis, kış turizmi, tarih ve kültür turizmi, inanç turizmi, yayla turizmi, kıyı turizmi, dağ ve doğa yürüyüşü, av turizmi ve kuş gözlemciliği gibi çeşitli faaliyetlerle doğaseverleri ve kültür meraklılarını cezbetmektedir (Arınç, 2017). Bitlis, doğa, tarih ve kültürün iç içe geçtiği bir destinasyon olarak her mevsim ziyaretçilerini ağırlamaktan kıvanç duymaktadır.

Bitlis turizminin gelişim süreci, son çeyrek yüzyıla dayanmakta olup özellikle son on yılda hem turizm talebinde hem de turizm yatırımlarında gözle görülür büyük bir artış yaşandığı açıkça

gözlemlenmektedir. Bu ivme, özellikle son beş yılda daha da belirgin bir hız kazanmış olup yaz aylarında aşırı yoğun ve kalabalık bir turist akınına yol açmaktadır. Bu hızlı gelişime, çevre illerden gelen gezginlerin ve ziyaretçilerin katılımı da oldukça yüksek oranda katkı sağlamaktadır.

Bitlis turizminin gelişim süreci, son çeyrek yüzyıla (yaklaşık 25 yıla) dayanmakta olup, özellikle son on yılda hem turizm talebinde hem de turizm yatırımlarında gözle görülür bir sıçrama yaşanmıştır. Bu ivme, son beş yılda adeta zirve yapmış; yaz sezonunda Nemrut Krater Gölü, Ahlat Selçuklu Mezarlığı ve Bitlis Kalesi gibi noktalarda aşırı yoğunluk oluşmuştur. Kalabalığın önemli bir bölümü Van, Muş, Batman ve Diyarbakır gibi çevre illerden gününbirlik veya hafta sonu gelen gezginlerden oluşmaktadır. Destinasyonlardaki turizm sistemi içinde, turistleri o bölgeye çekmeyi başaran her türlü değer “turistik çekicilik” olarak tanımlanır. Bu çekicilikler şu şekilde sınıflandırılmıştır (Aktaş, 2007):

1. Doğal çekicilikler,
2. Tarihi çekicilikler,
3. Kültürel çekicilikler,
4. Konulu parklar,
5. Özel dönemsel çekicilikler ve etkinlikler,
6. Eğitim amaçlı çekicilikler,
7. Rekreasyon ve diğer çekicilikler.

Bitlis ili, yukarıdaki yedi kategorinin tamamını aynı anda barındıran ender destinasyonlardan biridir:

- Doğal: Nemrut Krater Gölü, Süphan Dağı, Van Gölü kıyıları,
- Tarihi: Ahlat Selçuklu Mezarlığı, Bitlis Kalesi, İhlasiye Medresesi,
- Kültürel: Büryan kebabı, tulum peyniri, geven otlu köfte, bal festivalleri,
- Konulu park: Ahlat Taş Atölyesi ve Müze Parkı,
- Etkinlik: Bitlis Bal Festivali, Ahlat Avşar Kültür Şenliği,
- Eğitim: Arkeoloji ve apiturizm atölyeleri,
- Rekreasyon: Rafting (Çapakçur Çayı), doğa yürüyüşü, yayla kampı.

Bu zengin portföy, Bitlis’i yalnızca bir “geçiş ili” olmaktan çıkarıp kendi başına bir çekim merkezi haline getirdiği söylenebilir. Bitlis’de apiturizminin uygulanabilirliğinin tartışılması açısından güçlü ve zayıf yönleriyle fırsatlar ve tehditlerin belirlenmesi, apiturizmin başarıya ulaştırılmasında karar vericilere rehber olması açısından önem taşımaktadır (Tablo 7).

Bitlis ili, zengin arıcılık potansiyeline sahip olmasına rağmen, apiturizmin geliştirilmesi açısından çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Bu nedenle, ilin apiturizm potansiyelinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi, mevcut sorunların belirlenmesi, çözüm önerilerinin geliştirilmesi ve bunlara dayalı somut eylem planları ile bir yol haritasının oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Başlıca sorun alanlarından biri, apiturizm konusunda toplumda ve ilgili paydaşlarda görülen farkındalık ve bilgi eksikliğidir. Bu sorunun çözümü için, kamu kurumları, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimlerin işbirliğiyle kapsamlı bilgilendirme ve eğitim programları düzenlenmesi öncelikli bir adım olmalıdır. Apiturizm kavramının kırsal kesimde yaygınlaştırılması ve benimsenmesi amacıyla seminerler, atölyeler ve farkındalık kampanyaları yürütülmelidir. Bir diğer önemli sorun, Bitlis’te belirlenmiş bir apiturizm rotasının

bulunmamasıdır. Bu eksikliğin giderilmesi adına, ilgili kurum ve kuruluşların katılımıyla bir çalışma komisyonu kurulmalı; rota belirleme çalışmaları başlatılmalı ve bu doğrultuda ulusal ile uluslararası fonlardan yararlanabilecek projeler geliştirilmelidir.

Tablo 7: Bitlis Apiturizm GZFT Analizi.

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Kovan varlığının çokluğu	Apiturizm konusundaki bilgi eksikliği
Bal ve arı ürünleri üretiminin yüksekliği	Yeterli teknik donanıma sahip olanın yetersizliği
Arıcılıkla ilgilenen üreticilerin sayısının fazlalığı	Yabancı dil konuşan insan sayısının yoksunluğu
Ziyaretçilerin tercih noktasında bulunması	Apiturizm rotasının bulunmaması
Üreticilerin turizm ve kırsal turizme ilgisinin yüksekliği	Arı ve arı ürünlerinin üretimi ve sergilenmesinde merkezlerin yokluğu
Genç ve eğitilmiş insan potansiyeli	Kırsal alanlardaki nüfus azlığı
Zengin endemik flora ve polifloral bal kalitesi	Yetersiz altyapı hizmetleri
Nemrut, Süphan gibi doğal alanlarla entegrasyon potansiyeli	Etkin üretim ve pazarlama konularının yetersizliği
Fırsatlar	Tehditler
Önemli bir turizm destinasyonu	Yetersiz mali kaynaklar
Apiturizme uygun doğa koşulları ve biyoçeşitliliğin çokluğu	Harcamaların etkin kullanılmaması
Üniversite ve toplum kuruluşlarının proje ve çalışmalara katkısı ve rehberliği	Hayvan türlerinin yok olma riski
Bilgi teknolojileri kullanımının yaygınlığı	Apiturizm rotalarındaki çevre kirliliği
Bölgesel kalkınma planlarının etkin oluşu	Altyapı sorunları
	Biyçeşitliliğin zarar göreceği olması
	İklim değişikliği ve kuraklık

Tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yetersizliği de kritik bir engeldir. Çözüm olarak, üreticilerin katılımıyla yurtiçi ve yurtdışı turizm fuarlarına düzenli iştirak edilmesi, Bitlis'in apiturizm potansiyelinin etkin bir şekilde tanıtılması gerekmektedir. Ayrıca, ilde arıcılık festivalleri, bal yarışmaları ve temalı etkinlikler düzenlenerek hem yerel hem de ulusal düzeyde ilgi çekilmesi sağlanmalıdır.

Kırsal bölgelerde konaklama imkanlarının sınırlı olması ve mevcut tesislerin modern standartlara uygun olmaması, turist çekme kapasitesini olumsuz etkilemektedir. Bu sorunu aşmak için, kırsal konaklama altyapısının geliştirilmesi ve mevcut işletmelerin modernizasyonu desteklenmeli; bu amaçla kamu teşvikleri ve yatırım programlarından daha etkin yararlanılmalıdır.

Bitlis'in, dünya ve Türkiye genelindeki apiturizm rotaları ve haritalarında yer almaması da önemli bir dezavantajdır. Bu durum, başarılı ulusal ve uluslararası apiturizm uygulamalarının incelenmesi, paylaşılması ve uyarlanması yoluyla giderilebilir. Bilgilendirme seminerleri ve deneyim paylaşım gezileri bu süreçte etkili araçlar olabilir. Son olarak, genç neslin arıcılığa ve dolayısıyla apiturizme ilgisizliği ile arıcı sayısındaki azalma, sektörün sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Bu sorunu çözmek için apiturizm kavramının kırsalda gençler arasında yaygınlaştırılması, meslek olarak cazip hale getirilmesi gerekmektedir. Kırsal kalkınma programları, hibe ve teşvik mekanizmaları aracılığıyla genç girişimcilerin arıcılık ve apiturizm alanında desteklenmesi, bu konuda atılacak en stratejik adımlardan biri olacaktır.

Tüm bu öneriler, paydaşların ortak çabasıyla hazırlanacak bir yol haritası çerçevesinde hayata geçirildiğinde, Bitlis'in apiturizm potansiyeli sürdürülebilir bir ekonomik değere dönüştürülebilir ve kırsal kalkınmaya önemli katkılar sağlanabilecektir.

Bitlis'in doğal ve kültürel zenginlikleri, apiturizm için benzersiz bir altyapı sunmaktadır. Bölgenin yaylaları, zengin florası ve otantik yaşam tarzı, apiturizmi destekleyen çeşitlilikte turistik kaynaklar barındırmaktadır. Bitlis'e seyahat edenleri, doğayla iç içe otantik bir deneyim ve eşsiz bir atmosfer beklemektedir. Bu özgün destinasyonun turizm potansiyeli, hem Türkiye hem de uluslararası kamuoyunda tanıtılmayı hak etmektedir. Bu hedefe ulaşmanın ilk adımlarından biri, Bitlis'in apiturizm kenti olarak resmi bir statüye kavuşması olacaktır.

SONUÇ

Bitlis'in coğrafi yapısı, arıcılık için uygun koşulları barındırmaktadır. Bölgedeki yaylalar ve platolar, doğal bitki örtüsünü koruyarak ballı bitkilerin (nektar ve polen kaynaklarının) çeşitliliğini artırmaktadır. Kekik, geven, yonca gibi arılar için değerli bitkiler, Bitlis'in florasında bolca bulunmaktadır. Van Gölü çevresindeki sulak alanlar ve akarsular, arı kolonilerinin su ihtiyacını karşılayarak arıcılık için uygun bir ekosistem sunmaktadır. Bu özellikler, hem arı ürünleri üretiminde kaliteyi hem de verimi artırmaktadır.

Apiturizm, arıcılık faaliyetlerini turistik bir deneyimle birleştiren yenilikçi bir turizm türü olarak tanımlanmıştır. Bitlis, bu alanda güçlü bir potansiyele sahip bölgelerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Bölgedeki arı ürünleri, hem miktar hem de kalite açısından dikkat çekici düzeydedir. Doğru düzenlemeler ve tanıtım faaliyetleriyle, Bitlis apiturizmde Türkiye'nin önde gelen destinasyonlarından biri olmaya aday görünmektedir. Ziyaretçiler, arı kovanlarını gözlemleyebilecek, bal üretim süreçlerine katılabilecek ve organik arı ürünlerini tadabileceklerdir. Ayrıca, yaylalardaki doğal manzaralar, apiturizm turlarını görsel ve kültürel açıdan zenginleştirecektir.

Turizm potansiyelini etkili bir şekilde değerlendirmek için, çabaları tek tek işletmeler düzeyinde değil, daha geniş bir vizyonla destinasyon veya bölge ölçeğinde turizm konsepti oluşturmaya ve bunu güçlü bir markaya dönüştürmeye odaklanmak büyük önem taşımaktadır (Öter, 2010). Bu yaklaşım, bölgenin bütüncül çekiciliğini ön plana çıkararak sürdürülebilir bir cazibe yaratmayı hedeflemektedir. Benzer şekilde, Gaziantep'te arıcılık turizminin geliştirilmesi üzerine yapılan bir araştırmada, katılımcıların önerileri incelendiğinde en çok vurgulanan nokta, tanıtım faaliyetlerine başlanması yönünde olmuştur (Suna, 2020). Bu bulgu, arıcılık gibi niş turizm türlerinin başarıya ulaşmasında etkili pazarlama ve bilinirlik artırıcı çalışmaların ne kadar kritik olduğuna bir örnek olarak gösterilebilmektedir. Hem genel turizm stratejisinde bölgesel marka oluşturma hem de spesifik alanlarda yoğun tanıtım çabaları, turizmin kalkınma potansiyelini gerçekleştirmenin anahtarı olarak öne çıkmaktadır.

Bitlis'in apiturizm potansiyeli, sürdürülebilir turizm açısından da değerlendirilebilmektedir. Arıcılık, çevre dostu bir faaliyet olarak yerel ekosistemi korurken, bölge ekonomisine katkı sağlayabilmektedir. Yerel arıcılarla iş birliği, köylerdeki geleneksel yaşamı deneyimlemek isteyen turistler için otantik bir çekim noktası oluşturabilecektir. Apiturizm, doğa yürüyüşleri, yayla turizmi ve yerel lezzet turlarıyla birleştirilerek alternatif turizm rotaları oluşturabilecek yeteneğe sahiptir.

Apiturizm geliştirilirken ilk adım, Bitlis ilinde pilot bölgelerin seçilmesi olmalıdır. Turizmi sıradanlıktan çıkarıp cazip kılmak için apiterapi, arı-yoga, bal masajı, arı sesi dinletme gibi özgün ve deneyim odaklı etkinliklerin biraraya getirilmesi büyük önem taşımaktadır. Şahin ve Aydın

(2021), bal ve bal ürünlerinin yanı sıra geleneksel, api-terapi ve kozmetik ürünlerin balla üretilmiş çeşitlerinin pazarlanması ve müze kafeteryasında sunulmasını önermişlerdir.

Bal ve diğer arı ürünlerine yönelik toplumsal algıyı olumlu yönde şekillendirmek için bir takım adımların atılması gerekmektedir. Farklı yaş ve kesimlere hitap eden yaratıcı yöntemler kullanılarak geniş kitlelere ulaşılmalıdır. Farklı türde yaklaşımlar, ekonomik gelir düzeyi düşük, tarım ve hayvancılığın yoğun olduğu kırsal bölgelerde istihdam yaratma ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlama potansiyeli taşıdığı dile getirilmektedir. Apiturizm, yalnızca turistik bir ürün olmanın ötesinde, kırsal kalkınma ve toplumsal farkındalık açısından da stratejik bir araç olarak değerlendirilmelidir (Çukur ve Çukur, 2021).

Bitlis'in apiturizmde lider bir merkez haline gelmesi için farkındalık çalışmaları kritik önem taşımaktadır. Yerel yönetimler, arıcılar ve turizm operatörleri iş birliğiyle eğitim programları, festivaller ve tanıtım etkinlikleri düzenlenebilir. Örneğin, "Bitlis Bal Festivali" gibi etkinlikler, bölgenin arı ürünlerini ve doğal güzelliklerini tanıtabilir. Ayrıca, arıcılık kooperatiflerinin desteklenmesi ve modern tekniklerle üretim kapasitesinin artırılması, apiturizmin sürdürülebilirliğini güçlendirecektir.

Apiturizm kapsamında tüketicilere güven aşlamak ve arı ürünlerini daha çekici hale getirmek için şu stratejilerin etkili olacağı vurgulanmıştır: Arıcılık işletmeleri, arı ürünleri üretim tesisleri, arıcılık müzeleri ve açık hava müzeleri gibi mekanlar ziyaretçilere gezdirilerek doğrudan tanıtılmalıdır. Bu sayede tüketiciler, arıların doğal yaşam döngüsünü, bal ve diğer arı ürünlerinin üretim sürecini gözleriyle görme fırsatı bulacaklardır. Bu deneyim odaklı yaklaşım, yalnızca bilgi aktarımı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ürünlerin hijyenini, doğallığını ve kalitesini somut bir şekilde kanıtlayarak tüketici güvenini önemli ölçüde artırıcı olacaktır. Apiturizm bu tür şeffaf ve etkileşimli tanıtım faaliyetleriyle hem turistik çekicilik kazanır hem de arı ürünlerinin pazarlanmasında güvenilirlik temeli oluşturur. Bu bulgu, apiturizmin başarısında "görmenin inanmak kadar güçlü olduğu" ilkesinin ne kadar kritik olduğunu göstermektedir (Saner vd., 2018).

Bitlis'te kış turizmi, tarih ve kültür turizmi, inanç turizmi, kırsal turizm ve apiturizm gibi farklı turizm türleri bir araya getirilerek çeşitli ve zengin rotalar oluşturulmalıdır. Bu bağlamda, apiturizmin tanıtımı için içerik geliştirilmeli, arıcılıkla uğraşan bireyler ve ildeki turizm paydaşları bu alana yönlendirilerek planlı bir çalışma yürütülmelidir. Bitlis'in apiturizm merkezi haline gelebilmesi için ildeki resmi ve sivil toplum kuruluşları, kalkınma ajansı, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu ve üniversiteler iş birliğiyle ortak bir çalışma programı oluşturmalıdır.

Türkiye'nin apiturizm potansiyeli oldukça zengin olduğundan, bu fırsattan yararlanmak amacıyla Bitlis ilinde arıcılık işletmelerinin apiturizm uygulamalarına uyum sağlaması için etkin ve sonuç odaklı çalışmalar yürütülmelidir. Bitlis'in uluslararası apiturizm rotaları arasında yer alması hedeflenmeli ve bu doğrultuda tanıtım ile pazarlama etkinliklerine hız verilmelidir. Bu yaklaşım, bölgenin doğal ve kültürel zenginliklerini öne çıkararak hem yerel arıcıların gelir kaynaklarını çeşitlendirecek hem de sürdürülebilir turizm gelişimine katkı sağlayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Destek Bilgisi: Herhangi bir kurum ve/veya kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Etik Onayı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazar(lar)ına aittir.

Etik Kurul Onayı: Çalışma kamuya açık ikincil verilerin kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

KAYNAKLAR

- Aktaş, G. (2007). *Turistik Çekicilikler. İçinde* (Edt: O. İçöz) Genel Turizm. Ankara: Turhan Kitabevi, 99-115.
- Alkan, C. (2015). Sürdürülebilir turizm: Alaçatı destinasyonuna yönelik bir uygulama. *Journal of Yaşar University*, 10(40): 6692-6710.
- Andereck, K. L. and Nyaupane, G. P. (2011). Exploring the nature of tourism and quality of life perceptions among residents. *Journal of Travel Research*, 50(3): 248-260.
- Arınç, K. (2017). Unesco yaratıcı kentler ağı için bir öneri: Bitlis gastronomi kenti. *Turkish Studies*, 12(29): 87-106.
- Arih, I. K., and Korošec, T. A. (2015). Api-tourism: Transforming Slovenia's apicultural traditions into a unique travel experience. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 193: 963-974.
- Aşık, N. A. (2014). Yaratıcı turizm. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31): 786-795.
- Bahar, O. ve Yılmaz, E. (2016). Arı Turizmi ve Muğla'da Uygulanabilirliği. 5. Uluslararası Muğla Arıcılık ve Çam Balı Kongresi, 1-5 Kasım 2016, Muğla, Türkiye.
- Bokur, D. (2020). *Bee part of apitourism*, June 5, [Online] <https://whereverfamily.com/bee-part-of-apitourism/>, Erişim Tarihi: 18.12.2025.
- Briedenhann, J., and Wickens, E. (2004). Tourism routes as a tool for the economic development of rural areas-vibrant hope or impossible dream? *Tourism Management*, 25(1): 71-79.
- Burney, C. A. (1957). Urartian fortresses and towns in the Van region. *Anatolian Studies*, 7: 37-53.
- Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Demirel, F., Karadeniz, Ş., ve Çakmak, E. K. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri. (23. Basım)*, Ankara: Pegem Akademi.
- Conway, D., and Timms, B. F. (2010). Re-branding alternative tourism in the caribbean: the case of slow tourism. *Tourism and Hospitality Research*, 10(4): 329-44.
- Çakır, G. (2013). Trakya bölgesinde kırsal turizm arz potansiyelinin belirlenmesi ve geliştirilebilir kırsal turizm faaliyetleri. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3(2): 8-20.
- Çelik, S. (2018). Alternatif turizm. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56): 193-205.
- Çetin, M., Demirel, H., ve Çetin, K. (2019). Gastronomi konulu festivaller: Türkiye örneği. In VIII. National IV. International Eastern Mediterranean Tourism Symposium, 19(20): 882-893.
- Çukur, T., ve Kızılaslan, N. (2018). Milas ilçesinde zeytin hasat şenliğinin kırsal turizme katkısı. *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 24(2): 233-241.
- Çukur, F., ve Çukur, T. (2021). Muğla ili arıcılık potansiyelinin apiturizm açısından değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 27(2): 113-122.
- Çukur, F., ve Çukur, T. (2022). Muğla ilinde arı safarının uygulanabilirliği üzerine bir değerlendirme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(2): 1040-1052.
- Demir, M. (2013). *Kars Kent Coğrafyası, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.*
- Demir, İ. (2022). Bitlis (Hizan) balının karakterizasyonun araştırılması raporu. Van: Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı.

- Erdoğan, N. (2003). Kitle turizmi, alternatif turizm ve ekoturizmde sürdürülebilirlik üzerine bir değerlendirme, *Türkiye'nin Alternatif Turizm Potansiyeli ve Güncel Sorunları Konferansı*, 3-4 Mayıs 2003. Çankırı.
- Eröz, M. (1984). Sosyolojik yönden Türk yer adları. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Eylül 1984. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor ve Araştırma Dairesi Yayınları No: 60, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 17, Ankara, 43-53.
- Ertuğrul, S. M., Toprak, M., ve Kuran, İ. (2022). APİ Turizmin bölgesel kalkınmaya olan etkisinin değerlendirilmesi. *International Academic Social Resources Journal*, 7(44): 1829-1836.
- FAO. (2025). Production, Crops and livestock products, [Online] <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>, [Erişim Tarihi: 15.10.2025].
- Gascon, M. I., and Gill, Á. R. (2022). Theoretical approach to api-tourism routes as a paradigm of sustainable and regenerative rural development. *Journal of Apicultural Research*, 62(4): 751-766.
- GEKA (Güney Ege Kalkınma Ajansı). (2020). Muğla ili apiterapi turizm tesisi yatırımı ön fizibilite raporu, Ekim. Denizli.
- Grigorova, Z., Timareva, S., and Shopova, I. (2016). Resources for apitourism in Bulgaria. *Journal of Economic Development Environment and People*, 5(2), 79-89.
- Kardeş, M., ve Baycar A. (2021). Balın, moleküler gastronomideki kullanımı. Uluslararası Turizmde Yükselen Eğilimler Kongresi, 30 Eylül-2 Ekim 2021, Konya, Türkiye.
- Kınacı, B., Albuz Pehlivan, N., ve Seyhan, G. (2011). *Turizm ve Çevre (Çevre Koruma)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kıratoğlu, E. (2021). The locomotive role of tourism in regional development: The effect of 2019 Göbeklitepe year on Şanlıurfa economy. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 11(3): 331-342.
- Kiper, T., ve Yılmaz, E. (2008). Şarköy-Kumbağ arasında kırsal kalkınmayı destekleyici turizmin olabirliği ve yerel halkın rolü. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5(2): 159-168.
- Korosec, T. A. (2014). Apimondia working group: apimondia and apitourism. 3rd International Conference of the Beekeeping Associations, 20-21 Kasım 2014, Slovenya.
- Korosec, T. A. (2016). Apiturizm, api-sağlık ve apiterapi, 5th International Muğla Beekeeping and Pine Honey Congress, 1-5 Kasım 2016, Muğla, Türkiye.
- Liourta, A., and Hatjina, F. (2020). Apitourism an alternative, enjoyable and challenging activity for demanding citizens and tourists, February 17, [Online] <https://urbact.eu/articles/apitourism-alternative-enjoyable-and-challenging-activity-demanding-citizens-and-tourists>, Erişim Tarihi: 18.12.2025.
- Mathieson, A., and Wall, G. (1982). *Tourism: Economic Physical and Social Impacts*. USA: Longman House.
- Mercan, Ş. O., ve Üzülmöz, M. (2014). Coğrafi işaretlerin bölgesel turizm gelişimindeki önemi: Çanakkale ili örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2): 67-94.
- Morgan, M. (2006). Making space for experiences. *Journal of Retail ve Leisure Property*, 5: 305-313.
- Öter, Z. (2010). Özgün yerel ürünlerin uluslararası ziyaretçilere pazarlanması: Muğla'da arıcılık ve Turizm örneği. 2nd International Muğla Beekeeping and Pine Honey Congress, 5-8 Ekim 2010, Muğla, Türkiye.

- Özdemir, A. S., Güçer, E., ve Karaküçük, S. (2016). *Rekreasyon ve Turizm. Rekreasyon Bilimi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Quan, S., and Wang, N. (2004). Towards a structural model of the tourist experience: An illustration from food experiences in tourism. *Tourism Management*, 25(3): 297-305.
- Poon, A. (1994). The new tourism revolution. *Tourism Management*, 15(2): 91-92.
- Richards, G. (2012). Food and the tourism experience: major findings and policy orientations. *Food and the Tourism Experience*, OECD, Paris, 13-46.
- Ruhanen, L., Weiler, B., Moyle, B. D., and McLennan, C. J. (2015). Trends and patterns in sustainable tourism research: A 25-year bibliometric analysis. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(4): 517-535.
- Saner, G., Adanacioğlu, H., ve Naseri, Z. (2018). Türkiye'de bal arzı ve talebi için öngörü. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 24(1): 43-51.
- Savgın, E. C., ve Belli, S. (2017). Bitlis ilinin turizm çeşitliliğinin incelenmesi. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(17): 1-13.
- Songur, C., Top, M., ve Tekingündüz, S. (2013). Sağlık Sektöründe GZFT (Güçlü-Zayıf Yönler-Fırsatlar-Tehditler) Analizi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 5(1): 69-99.
- Suna, B. (2020). Turizmde arıcılığın kullanımına keşifsel bir yolculuk. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31(1): 19-30.
- Şahin, Ö. ve Aydın, A. (2021). Kültürel, gastronomik ve turistik değer: Muğla'da arıcılık ve özel Muğla arıcılık müzesi örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1): 459-473.
- Şahingöz, S. A. ve İnci, F. (2018). Bolu ilinde üretilen arı ürünlerinin gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 519-533.
- Teran-Yepeç, E., Marin-Carrillo, G. M., Casado-Belmonte, M. del P., and Capobianco-Uriarte, M. de las M. (2020). Sustainable entrepreneurship: Review of its evolution and new trends. *Journal of Cleaner Production*, 252, 1-21.
- TEPGE. (2025). Politika Geliştirme Enstitüsü Müdürlüğü, [Online] <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge>, [Erişim Tarihi: 15.10.2025].
- Topal, E., Adamchuk, L., Negri, I., Kösoğlu, M., Papa, G., Darjan, M. S., Cipcigan, M. C., and Margaoan, R. (2021). Traces of honeybees, api-tourism and beekeeping: From past to present. *Sustainability*, 13(21): 11659.
- TPMK. (2025). Türk patent ve marka kurumu, [Online] <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografisaretler>, [Erişim Tarihi: 15.10.2025].
- TÜİK. (2025). Türkiye İstatistik Kurumu, [Online] <http://www.TÜİK.gov.tr>, [Erişim Tarihi: 15.10.2025].
- Wos, B. (2014). Api-tourism in Europe. *Journal of Environmental and Tourism Analysis*, 2(1): 66-74.
- WTO. (2005). *Making tourism more sustainable-a guide for policy makers (English version)*. World Tourism Organization.